

Katarzyna
CHLEWICKA

**Sprawozdanie z międzynarodowej
konferencji naukowej
„Spectators in Europe”
(Düsseldorf, 9–11 grudnia 2016)**

*A report from the conference ‘Spectators in Europe’
(Düsseldorf, 9–11 December 2016)*

W dniach 9–11 grudnia 2016 r. na Uniwersytecie Heinricha Heinego w Düsseldorfie odbyła się konferencja „Spectators in Europe” poświęcona XVIII-wiecznym czasopismom moralnym jako ważnej części wspólnego europejskiego dziedzictwa kulturowego. Konferencja była efektem prowadzonej od kilku już lat międzynarodowej współpracy w badaniach nad tym typem czasopism zainicjowanej przez Klause-Dietera Ertlera z uniwersytetu w Grazu w Austrii. Wzięło w niej udział 20 badaczek i badaczy z 13 krajów, a organizatorem całego przedsięwzięcia była Misia Sophia Doms z Instytutu Germanistyki w Düsseldorfie. Celem konferencji była prezentacja historii XVIII-wiecznych czasopism moralnych w perspektywie lokalnej oraz szerszej, europejskiej (przy czym dwa wystąpienia dotyczące amerykańskich i kanadyjskich czasopism moralnych wyszły poza kontekst europejski) oraz dyskusja nad badaniami w tym zakresie prowadzonymi w różnych krajach i regionach. Spotkanie okazało się bardzo inspirujące i obfitujące w liczne dyskusje. Mimo ustalonych wcześniej wspólnych założeń generalnych (definiujących charakter i zakres referatów) wystąpienia zaskakiwały różnorodnością i wielością perspektyw, wynikającą zarówno z ogromnego zróżnicowania rynku prasowego w XVIII-wiecznej Europie, jak i ze specyfiki oraz zaawansowania współczesnych badań nad tym rynkiem prowadzonych w poszczególnych ośrodkach.

Pierwszych pięć wystąpień dotyczyło czasopism moralnych wydawanych na terytorium Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. Spotkanie rozpoczął Peter Klingel (Münster), który omówił najwcześniejsze periodyki tego typu

z terenu dzisiejszych Niemiec. Nawiązując do *Dialektyki Oświecenia* T. Adorno i M. Horkheimera podjął próbę odpowiedzi na pytania, w jakim stopniu czasopiśma te odnosiły się sceptycznie lub wręcz krytycznie do tego, co dzisiaj nazywamy myśleniem oświeceniowym, oraz jakie konsekwencje krytyka ta miała dla rozwoju tego gatunku prasowego. Późniejsze niemieckie czasopiśma moralne, głównie z ostatnich dziesięcioleci XVIII wieku, przedstawił Hendrik Cramer (Düsseldorf) zwracając uwagę przede wszystkim na ewolucję gatunku, który stopniowo tracił charakter edukacyjny na rzecz rozrywkowego oraz kierowany był coraz częściej do specyficznego, ograniczonego kręgu odbiorców. Jako przykład posłużyły tu dwa tytuły, czasopiśmo „Der Bürger” przeznaczone dla czytelników wyznania rzymskokatolickiego oraz wydawany dla dzieci „Der Kinderfreund”. Historię czasopiśm moralnych ukazujących się na terenie dzisiejszej Austrii i Słowacji zajęła się Misia Doms (Düsseldorf) koncentrując się przy tym nie na dobrze znanych badaczom tytułach wiedeńskich, ale na periodykach prowincjonalnych, z Innsbrucka, Linzu i Grazu (wśród nich tytuły o charakterze medycznym, przyrodniczym czy ekonomicznym), które w dotychczasowych badaniach były całkowicie pomijane. Václav Smyčka (Praga) scharakteryzował periodyki moralne ukazujące się na terenie Czech, głównie w Pradze. Mimo że wydawana tam literatura niemieckojęzyczna (w tym prasa) okresu oświecenia w ostatnich dziesięcioleciach zyskała sobie zainteresowanie badaczy (wcześniej była w badaniach marginalizowana), gatunek czasopiśm moralnych, z których pierwsze zaczęły ukazywać się w Czechach w języku niemieckim w latach 70. XVIII wieku, nie został dotychczas wyczerpująco opisany i zbadany. Panel pierwszy zamknęła Milena Mileva Blažić (Lublana) prezentacją wykraczającą poza ramy czasowe oświecenia, której przedmiotem był pierwszy słoweński magazyn dla dzieci „Vedež” ukazujący się w połowie XIX wieku, nawiązujący jednak zarówno w formie, jak i treści do XVIII-wiecznych czasopiśm moralnych.

Kolejną część konferencji otworzyła Rebecca Røilid Vollan (Trondheim) wystąpieniem dotyczącym brytyjskich czasopiśm moralnych. Koncentrowało się ono wokół wykreowanego przez te czasopiśma nowego typu sfery publicznej dającego czytelniczkom i czytelnikom możliwość uczestnictwa w dyskusji publicznej i wniesienia do niej tematów ze sfery prywatnej. Przedmiotem wystąpienia było również porównanie przestrzeni przeznaczonej dla publiczności kobiecej w prototypie gatunku, czasopiśmie „Spectator” (1711–1714), oraz w późniejszym, wydawanym przez kobietę periodyku „Female Spectator” (1744–1746). Kornee van der Haven (Gandawa) zaprezentował historię czasopiśm moralnych ukazujących się w języku niderlandzkim począwszy do roku 1718 („De Mensch Ontmaskerd”) aż do końca wieku XVIII (wśród nich znalazły się periodyki wydawane przez pioniera gatunku w Europie J. van Effena oraz czasopiśma satyryczne J. Weyermana). Zwrócił przy tym szczególną uwagę na główny cel czasopiśm moralnych z niderlandzkiego obszaru językowego, jakim była konfrontacja szerszych, niewykształconych warstw społecznych z kwestiami moralnymi i filozoficznymi.

Czasopisma moralne w języku francuskim omówione zostały w dwóch referatach. Klaus-Dieter Ertler (Graz) przeanalizował najwcześniejsze z nich wyróżniając trzy fazy kluczowe dla ekspansji gatunku i ukonstytuowania się nowych form czytelnictwa i komunikacji: działalność wydawniczą J. van Effena (szczególnie wydanie „Le Misanthrope” w latach 1711–1712), tłumaczenie angielskiego periodyku „Spectator” na język francuski (w Amsterdamie w latach 1714–1726) oraz prace P. de Marivaux. Natomiast rozwojem czasopism francuskich w drugiej połowie XVIII wieku zajęła się Michaela Fischer (Graz). Przeprowadzone przez nią badania periodyków wydawanych przez J.-F. de Bastide’a, J. Castilhona i J.-V. Delacroix wykazały, że również późniejsze adaptacje w języku francuskim pozostały wierne angielskiemu wzorcowi, co daje się obserwować przede wszystkim w bezpośrednich odwołaniach do prototypu i podkreślaniu przynależności do gatunku oraz w ich konstrukcji, nadal opartej o instytucję fikcyjnego autora.

Panel dotyczący krajów Europy Południowej otworzyła Angela Fabris (Klagenfurt) omawiając genezę i profil weneckich czasopism moralnych na przykładzie „Gazzetta Veneta” oraz „Osservatore Veneto” wydawanych przez G. Gozziego w połowie XVIII wieku. Czasopismami ukazującymi się we Włoszech zajęła się również, w nieco inny sposób, Alexandra Fuchs (Graz). Skupiając się na opowiadaniu jako elemencie konstytuującym gatunek, zbadała migrację konkretnego tekstu (włoski tytuł to ‘Biblioteca di una Dama di spirito’) z angielskiego oryginału („Spectator”) do włoskiego periodyku „Gazzetta urbana veneta”, przy czym szczególną uwagę zwróciła na adaptację strategii komunikacji. Na innym kluczowym aspekcie gatunku skoncentrowała się Elisabeth Hobisch (Graz), której wystąpienie dotyczyło analizy form epistolarnych zaczerpniętych z kilkunastu wybranych czasopism moralnych z terenu Hiszpanii.

Kolejne wystąpienia poświęcone były periodykom z krajów skandynawskich. Tilda Forselius (Gothenburg/Stockholm) przedstawiła historię czasopism moralnych w Szwecji (zapoczątkowaną w roku 1730 przez „Sedolärande Mercurius”) wydawanych często przez wydawców pochodzenia niemieckiego, bazujących na zapożyczeniach z periodyków z Anglii, Holandii i Niemiec. Ważnymi aspektami tej prezentacji były relacja pomiędzy czasopismami moralnymi a dyskursem literackim w Szwecji oraz konstrukcja czytelnika zachęcanego, jako potencjalny autor (listów), do partycypacji w misji (moralnej, edukacyjnej) realizowanej przez periodyk. Również Ellen Krefting i Aina Nøding (Oslo) w wystąpieniu dotyczącym czasopism moralnych w Danii i Norwegii podkreślały silne wpływy niemieckie. Pierwszym periodykiem na tym terenie była duńska wersja hamburskiego czasopisma „Der Patriot” ukazująca się pod tytułem „Dend fordanskede Patriot” od roku 1726. Do dalszego dynamicznego rozwoju czasopism moralnych w Danii przyczyniła się, paradoksalnie, szeroko zakrojona działalność absolutystycznej cenzury, ograniczającej publikację periodyków informacyjnych i politycznych, a dopuszczającej tytuły o charakterze społecznym, moralnym czy filozoficznym.

Ostatnią część konferencji rozpoczął referat niżej podpisanej, Katarzyny Chlewickiej (Toruń), dotyczący czasopism z terenu Rzeczypospolitej. Omówione zostały w nim dwa ośrodki periodyków moralnych: Prusy Królewskie (Gdańsk oraz Malbork) z kilkunastoma, w większości słabo jeszcze zbadanymi tytułami pozostającymi pod silnym wpływem wzorów niemieckich oraz Warszawa, gdzie ukazywał się słynny „Monitor” (1765–1768), czasopismo z jednej strony oparte o angielski prototyp (poprzez bezpośrednie nawiązania i adaptacje), z drugiej strony mocno zdeterminowane przez specyficzny kontekst społeczno-polityczny (zainicjowane przez króla i kręgi magnackie, zaangażowane w spory polityczno-ideologiczne, skierowane do czytelnika szlacheckiego). W kolejnym wystąpieniu Aiga Šemeta (Riga/Berlin) zaprezentowała czasopisma moralne z terenu obecnej Litwy i Estonii koncentrując się na dwóch tytułach ukazujących się w Rydze w I połowie XVIII wieku, przede wszystkim w kontekście ich znaczenia dla kształtowania się sfery publicznej w krajach nadbałtyckich. Niezwykle krótką historię czasopism moralnych w Rosji (pierwszym periodykiem tego typu była „Vsjakaja vsjačina” wydawana w latach 1769–1770 z inicjatywy samej carycy, ostatni ukazał się w roku 1774) omówiła Ljuba Kirjuchina (Potsdam). Mimo że czasopisma rosyjskie były zazwyczaj inicjowane przez kręgi związane z władzą i poddawane restrykcyjnej cenzurze, a przy tym dostępne dla stosunkowo ograniczonego kręgu czytelników, głównie w Petersburgu, przyczyniły się do stworzenia nowych struktur komunikacji medialnej w kraju.

Dodatkowym, niezwykle ciekawym akcentem konferencji, wychodzącym wprawdzie poza przyjęte ramy terytorialne, ale ściśle związanym z europejskim kręgiem kulturowym, były dwa referaty dotyczące periodyków z Ameryki Północnej. Joseph Chaves (Greeley, Colorado) w wystąpieniu transmitowanym online (za pomocą komunikatora Skype) przedstawił różnice pomiędzy angielskimi czasopismami moralnymi a wzorowanymi na nich periodykami wydawanymi w XVIII wieku na terenie Stanów Zjednoczonych. W przeciwieństwie do swojego pierwowzoru czasopisma brytyjsko-amerykańskie nie zrezygnowały z funkcji przekazywania wiadomości, przejęły też szereg konwencji i treści z innych typów literatury periodycznej. Były tym samym bardziej różnorodne, ale też, jako gatunek, mniej trwałe od ich europejskich odpowiedników. Natomiast Yvonne Völkl (Graz) zajęła się adaptacją francuskich czasopism moralnych w wydawanym w Quebecu przez francuskiego drukarza F. Mespleta periodyku „Gazette du commerce et littéraire de Montréal”, który mimo niechęci ze strony autorytetów politycznych i religijnych stał się ważnym pośrednikiem w rozpowszechnianiu idei oświecenia we frankofońskiej części Kanady pod koniec XVIII wieku.

Obrady w Düsseldorfie pokazały, że czasopisma moralne są medium, które wiele mówi zarówno o naszym wspólnym europejskim dziedzictwie kulturowym, jak i o niezwykle kulturowym zróżnicowaniu Europy. Bardzo inspirująca okazała się konfrontacja niekiedy mocno odmiennych (pod względem metodologii, zakresu i zaawansowania) badań prowadzonych nad czasopismami moralnymi w poszczegól-

nych ośrodkach naukowych. Konferencja zarysowała nowe perspektywy współpracy i utwierdziła cały zespół w przekonaniu, że potrzebne są kolejne spotkania w międzynarodowym gronie badaczy, skupione tym razem wokół konkretnych aspektów transferu (form, gatunków, idei oświeceniowych), jaki w XVIII-wiecznej Europie był możliwy dzięki czasopismom moralnym.

Tom podsumowujący konferencję w Düsseldorfie ma się ukazać w języku angielskim pod koniec roku 2017 w wydawnictwie Peter Lang-Verlag.